

Zajišťování prosperity a blahobytu na starověkém Předním východě¹

David Rafael Moulis

The Prosperity and Wealth Ensuring in the Ancient Near East: Prosperity is one of the most important factors in the life of the ancient being. There was necessary to focus on the future. It means, the best agricultural crop, enough rain, and also to have the favor of the gods. The gods were responsible for the crop and they also chose an earthly king. Such a chosen king was the link between nation and the god. During the ancient time existed many ways how to find favor with the gods. The prosperity is a significant element for development of the society. This paper concentrates on the aspects of the ancient Near East society that dedicate to a better future. The future without starvation, fights, or rather future with plenty of water, food, and with male descendants to save (royal) dynasty forever.

1. Úvod

Tento příspěvek si klade za cíl zmapovat a definovat nejrůznější prvky vybraných kultur starověkého Předního východu, které se v průběhu dějin podílely na formování raného mesianismu. Ovlivňovaly také to, jak lidé vnímali postavení krále, který byl pozemským garantem úrody, blahobytu a stabilního státu. Dynastii takového ideálního vládce měla být zaručena věčná vláda – nikoliv jen samotnému králi, ale celému rodu. Otázky spásy a věčného života jedince jsou až pozdějšími záležitostmi, kterým se věnuje celá řada odborných publikací a článků. První část této práce se zaměřuje na podobu královských ideologií v Ugaritu a Mezopotámii, kde lze vystopovat podobné pojetí královského úřadu a obdobnou titulaturu panovníka, jaká je známa u judských (izraelských) králů a později je obdobně titulována mesiášská postava.² Druhá část článku se snaží představit celou řadu více i méně známých rituálů a slavností, které měly zajistit pře-

¹ Tento výstup vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu 2013–2016/2017.

² Ve studii se často objevují termíny v této podobě: *Judsko (Izrael)*, protože není zcela prokazatelná existence spojeného království Judska a Izraele pod názvem Izrael. Text se soustředí primárně na Judsko s hlavním centrem v Jeruzalémě. V textu se rovněž vyskytuje *bůh/božstvo* a *Bůh*. Pokud je míněn Hospodin, je užito formy Bůh, v ostatních případech je na začátku slova malé písmeno.

devším úrodnost a plodnost v zemědělství, které zcela logicky ovlivňuje samotné blaho a spokojenost lidu. Jde o záležitosti, které mají daleko prostší význam než pozdější teologické pojetí mesianismu – kladou si za cíl zajistit základní životní potřeby jedince starověkého světa.

Obraz izraelského království má společné prvky zejména s kanaánskými a mezopotámskými královskými ideologiemi. Babylónští a asyrští králové byli božími syny a posly, kteří obdrželi zákony z božího úřadu, a proto bylo v Mezopotámii běžně vnímaným faktem, že královský majestát sestoupil od bohů. Z dopisů v egyptské El Amarně víme, že fénická a kanaánská královská ideologie byla v základech shodná s babylónskou a určitě jí byla také inspirována. Je téměř jisté, že Judsko převzalo značnou část královské ideologie od Kanaánců. Kde se dají nalézt kořeny k zajištění stabilní budoucnosti jedince i národa? Dá se říci, že souvisí s každoročními oslavami Nového roku, které byly původně spojeny s oslavou dosazení božstva (v Judsku Hospodina) na trůn a doplňovaly je přímlyvy za blahobyt v nadcházejícím roce. Král zastával důležitou pozici v novoročních oslavách jako zástupce božstva a jako ručitel za dobrý nový rok. Z Egypta a Mezopotámie je doloženo, že s nástupem nového krále na trůn bylo očekáváno zahájení nového a úspěšného období, vzrůst úrodnosti a poražení nepřátel.³ Tyto představy z intronizačních obřadů se dostaly do judských a izraelských představ o novém králi a poté do samotných mesiášských představ.

Vidím tvá nebesa, dílo tvých prstů, měsíc a hvězdy, jež jsi tam upevnil: Co je člověk, že na něho pamatuješ, Syn člověka, že se ho ujímáš? Jen maličko jsi ho omezil, že není roven Bohu, korunuješ ho slávou a důstojností. Svěřuješ mu vládu nad dílem svých rukou, všechno pod nohy mu kladeš: všechen brav a skot a také polní zvířata a ptactvo nebeské a mořské ryby, i netvora, který se prohání po mořských stezkách. Hospodine, Pane náš, jak vznešené je tvoje jméno po vší zemi!⁴

Tento biblický Žalm 8 opěvuje nejen velikost Boha, ale i vysoké postavení Syna člověka. Na první pohled se může zdát, že tento text hovoří obecně o jakémkoliv člověku, ale naskýtá se i možnost, že je míněn Adam, nebo je veleben pozemský král. Akt božského stvoření a ustanovené mužské nadvlády nad vším, co bylo stvořeno, byl obnovován v každoročních oslavách, při nichž byla prohlášena výhradní dominance krále z Žalmu 8. Výsostné postavení vládce vyplývá z knihy Genesis:

³ Např. texty z Asýrie či nastolovací hymnus Merneptaha a Ramsese IV, in: HELMER RINGGREN, *The Messiah in the Old Testament*, London: SCM Press, 1956, s. 21–23.

⁴ Ž 8,4–10.

A Bůh jim požehnal a řekl jim: „Plodte a množte se a naplňte zemi. Podmaňte ji a panujte nad mořskými rybami, nad nebeským ptactvem, nade vším živým, co se na zemi hýbe.“ Bůh také řekl: „Hle, dal jsem vám na celé zemi každou bylinu nesoucí semena i každý strom, na němž rostou plody se semeny. To budete mít za pokrm.“⁵

Toto provolání bylo adresováno králi, který v roli Adama zastupoval při obřadech lidstvo před Hospodinem.⁶ Judský (izraelský) král byl v ideálním případě vybrán Bohem, pomazán a prohlášen za Božího syna. Měl udržovat právo a spravedlnost ve své zemi a také zodpovídal za Boží milost, déšť a plodnost. Pomocí Boží síly porazil všechny nepřátele a vláda jeho trůnu měla být věčná nad celým světem.

2. Ugaritský král jako garant blahobytu

K rekonstrukci instituce království ve starověkém Ugaritu nám slouží dva texty: „*O Keretoviti*“ a „*O Aqhatovi*“.⁷ Ačkoliv se v nich přímo o královském majestátu nepíše, dozvídáme se z nich o posvátném významu krále ve starověké předovýchodní společnosti. Podle J. Graye není Keret historickým králem, ale umírajícím a znovu obnovujícím se vegetačním božstvem. V počátku ságy „*O Keretovi*“ král nařiká nad smrtí ženy a všech dětí, odchází do své komnaty, kde roní slzy a usíná.⁸ J. Gray doplňuje, že nejde o královu osobní katastrofu, ale o symbolickou celospolečenskou záležitost. Do králova snu sestoupil El, který mu slíbil ženu, aby přinesla nové potomstvo a El králi nařídil, aby vykonal oběť na střeše. Král vystoupil ze samoty a znovu se sblížil se svým lidem. Vykonal oběť a slavnostně vyšel z paláce. Keret si odnesl do svého domu ženu, která mu porodila sedm synů a mnoho dcer. Jeden z princů byl Jacib.⁹ Jacibovo jméno svým významem odkazuje k ustanovení dynastické koncepce vlády.¹⁰ Díky božstvu král mohl zplodit potomky a jednomu z nich bylo umožněno vládnout věčně (případně skrze další syny). Král stál ve zvláštním vztahu k božstvu, stal se Elovým synem. J. Gray uvádí, že použité slovo „*mlk*“ – království, je jednou z vlastností Ela, která byla jakýmsi kanálem mezi bohem a pozemským králem.

⁵ Gn 1,28–29.

⁶ RINGGREN, *The Messiah in the Old Testament*, s. 20.

⁷ Texty jsou též známy jako „*Krt*“ (KTU 1.14–1.16) a „*Dn 'el*“ (KTU 1.17–1.19).

⁸ O Keretovi 1.14.i In: ONDŘEJ STEHLÍK, *Ugaritské náboženské texty*, [s. 1.]: Vyšehrad, 2003, s. 175–176.

⁹ „*Yšb*“ = „On bude pokračovat“.

¹⁰ O Keretovi 1. 14.i – 1. 15.ii In: STEHLÍK, *Ugaritské náboženské texty*, s. 177–191.

Z Kanaánu je známa představa obnovujícího se božstva, ale odkud se vzala? Kanaán byl ze dvou stran obklopen mocnými kulturami, jež tento motiv znaly. V Egyptě se konal Horus-Osirisův rituál, ve kterém hrál král roli obnovujícího se boha a z oblasti Mezopotámie jsou známy oslavy Akítu. Akítu, sumersky Á-ki-ti, patří mezi nejstarší doložené mezopotámské festivaly, jež také souvisely s šestiměsíčním cyklem rovnodennosti. Z toho je jasné, že se svátek konal dvakrát ročně, a to v měsíci nisannu a tašritu.¹¹ Původ oslav zřejmě začíná v Uru, kde byl oslavován bůh Nanna. Novoroční slavnosti ve starověku buď obnovovaly čas vnímaný člověkem, nebo sloužily k potvrzení legitimacy vládnoucího krále, aby byla ospravedlněna jeho pozice v boji s chaosem.¹²

V Kanaánu byl král stále jedním z lidu a zároveň toto společenství ztělesňoval. Vedl svůj lid ve válce, čímž zodpovídal za celospolečenskou radost, anebo v případě neúspěchu způsobil zármutek. V primitivním kmenovém společenství v oblasti Kanaánu na okraji Arabské pouště bylo božstvo koncipováno jako nejvyšší autorita kmene. Bůh byl považován za kmenového otce či příbuzného, který je s kmenem či klanem spjat. Bůh nebyl individuálním božstvem, ale celokmenovým.

Zde je možné hledat pojetí božského syna („bn ʿel“) – ugaritského krále. Král jako zvolený zástupce svého lidu reprezentoval před svým bohem národ v různých obřadech, aby byl udržen společenský a přírodní řád či aby panovník zasáhl v dobách nejrůznějších krizí. Král v Ugaritu ve funkci kněze zastupoval svůj lid, a proto cokoli udělal, nemělo mít individuální charakter, ale celospolečenský. Kromě toho přijímal zjevení a ve svém úřadě soustřeďoval osobu proroka.¹³ Obzvláště důležitým úkolem krále bylo vykonávání obětí, před kterým se král stáhl a truchlil. Z antropologického hlediska jde o tzv. rituál oddělení čili iniciaci. Když El krále uklidnil, panovník vykonal oběť na střeše chrámu či paláce.¹⁴ Ugaritský král-kněz stejně jako v jiných primitivních společenstvích zajišťoval a obnovoval plodnost. Král měl v kultu výsostné postavení, především byl ochráncem majestátu a jednal jako kněz, čímž se stal prostředníkem mezi božstvem a královstvím, Elovi ručil za zachování práva a spravedlnosti.¹⁵

¹¹ BLAHOŠLAV HRUŠKA, *Kulturní život starého Sumeru*, Praha: Orientální ústav AV ČR, 1995, s. 102.

¹² Více o akítu viz VERONIKA SOBOTKOVÁ, *Babylonské novoroční oslavy*, bakalářská práce, Západočeská univerzita v Plzni 2003 a VERONIKA SOBOTKOVÁ, *Nový rok ve starověké Mezopotámii a Egyptě*, diplomová práce, Západočeská univerzita v Plzni 2005.

¹³ JOHN GRAY, „Canaanite Kingship in Theory and Practise“, *Vetus Testamentum*, 1952, roč. 2, č. 3, s. 195–204.

¹⁴ STEHLÍK, *Ugaritské náboženské texty*, s. 178–184.

¹⁵ STEHLÍK, *Ugaritské náboženské texty*, s. 61 a 63.

Po smrti se král stal božskou bytostí a se svými ostatními předky střežil dynastii a království.¹⁶ Vládcovo zbožštění dokládá text „*Královská liturgie a seznam králů Ugaritu*“.¹⁷ Dnes obsahuje pouze dvacet jmen, původně jich čítal třicet až padesát šest. Před každým jménem je částice „il“, která se dá srovnat se sumerským znakem *DINGIR*.¹⁸ Tím je vystižena králova božská podstata, zbožštění a zvěčnění.¹⁹

3. Království v Sumeru, Babylónii, Asýrii a starověkém Izraeli

V královských institucích Předního východu nelze striktně oddělit světské prvky od náboženských. Pozemské království je natolik provázáno s vládou a náklonností božstev, že se ne jeden panovník pyšní svým původem a osudem, který mu byl dán samotným božstvem. Království jako dar od bohů by mohl mít své kořeny u Semitů, kteří jím ovlivnili Sumer. Pro správné fungování celého systému byla důležitá symbióza božstev, vládce a lidu. Každá tato skupina měla v zavedeném řádu svoji roli a svým jednáním ovlivňovala ostatní. Aby měl král dostatečnou autoritu a jeho lid byl skutečně poslušným, musel panovník zdůraznit to, že se nestal vládcem ze své vůle, ale že šlo o naplněnou vůli božstev. Král se stal legitimním pozemským garantem hojnosti, spravedlnosti, nejvyšším soudcem a vojenským vůdcem.

Nabukadnezar I. (II. dynastie z Isinu) se zasloužil o návrat sochy boha Marduka, kterou z Babylónu odvěkli Elamité. Marduk se s ostatními bohy a ochrannými duchy rozhněval na lidskou špatnost a Babylón za vlády kassitské dynastie opustil, a proto byl dobyt Elamity. Nabukadnezar v modlitbě požádal Marduka, aby se vrátil do Babylónu, aby obnovená boží přítomnost zaručila rozkvet a blaho země i lidu.²⁰

Stejným vládcem se zabývá i fiktivní autobiografie, v níž je možné vidět, jakým způsobem bylo možné doložit legitimitu vlády buď celé dynastie, nebo jednotlivého krále. Nabukadnezarovi byla dána moc navěky a také byl ustanoven správcem všech svatyní. Jeho sémě bylo střežené z předtopních časů, původem od Enmedurankiho, krále Sipparu, který usedl na trůn před božími soudci Šamašem a Adadem. Enmeduranki byl nejpřed-

¹⁶ STEHLÍK, *Ugaritské náboženské texty*, s. 48–49.

¹⁷ KTU 1. 113.

¹⁸ Determinant označující božstvo.

¹⁹ STEHLÍK, *Ugaritské náboženské texty*, s. 334–336.

²⁰ JIŘÍ PROSECKÝ, *Královské knihy staré Mezopotámie*, Praha: Orientální ústav AV ČR, 1995, s. 37–39.

nejším synem Ninurty-nádin-šumi, spravedlivého krále, pravého pastýře, upevňovatele základů země, byl knězem mocných bohů Adada a Guly, byl povolán a zvolen srdcem velkých bohů Ana a Dagona.²¹

„*Nabonidova autobiografie*“ obsahuje modlitbu krále, ve které žádá o dlouhověkost, aby se mohl starat o svoji zemi a lid:

Jsem-li já vskutku král, s nímž souhlasí tvé srdce, který (však) na královskou moc nepomýšlel, mně, neznalému, jemuž tys, pane pánů, ruce naplnil více než (těm) králům, které jsi povolal před dávnými (časy), aby vládli, prodluž mé dny, necht' dlouho trvají má léta, necht' pečovatelem jsem!²²

Z textů o středoasyrském králi Aššur-uballitovi I. se dozvídáme, že má obdobnou titulaturu jako panovníci ve výše zmíněných případech, ale navíc mu bůh Aššur dovolil vybudovat vodní kanál, který přiváděl vodu a s ní spojenou úrodu a plodnost. Král byl zodpovědný za úrodu, ale nebýt přízně božstva, nebylo by mu to bývalo umožněno. Toto je ideální ukázka toho, jak je důležitá náklonnost božstva panovníkovi a zároveň poslušnost krále vůči božstvu. Ani jedna strana by bez té druhé nemohla činit patřičné kroky. Salmanasar I. (taktéž středoasyrský král), který byl oblíbencem bohyně Ištary, byl do funkce zvolen bohem Enlilem, aby chránil rituály a zaručoval neposkrvněné oběti všem bohům. Pakliže Salmanasar plnil uložené úkoly, měl se stát hrdinou, aby porazil veškeré nepřátele a díky přízni bohů už neměl mít žádné rivaly.²³

Asyrské království se s největší pravděpodobností vyvinulo z kněžství, především z okruhu kněží kolem boha Ašura. V Asýrii je náboženský charakter zdůrazněn ještě více než v Babylónii a královský majestát je takřka synonymem pro kněžství. Král měl na zemi dokonat to, co nebylo učiněno bohy z nebe.²⁴ Asyrský král byl korunován v chrámu, obdržel královské insignie a byl pomazán olejem, podobně jako tomu bylo v Izraeli a Egyptě.²⁵ Kněz konající korunovaci řekl:

Koruna Tvé hlavy označuje: Ašur a Ninlil jsou pány Tvé koruny. Necht' Tě chrání sto let. Necht' Tvé ruce a nohy mohou k oltáři Ašura, Tvého pána, buď šťastný. Necht' kněžství Tvé a kněžství Tvých synů je blahé před Ašurem, Tvým pánem. V chrámu dá Ti řeč, sluch, udělí přízeň, pravdu a spravedlnost.²⁶

²¹ PROSECKÝ, *Královské knihy staré Mezopotámie*, s. 106.

²² PROSECKÝ, *Královské knihy staré Mezopotámie*, s. 145.

²³ A. KIRK GRAYSON, *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia B.C.*, RIMA I. Toronto – Buffalo – London: University of Toronto Press, 1987, s. 48–52; 109–112; 182.

²⁴ SAA X,185.

²⁵ H. F. LUTZ, „Kingship in Babylonia, Assyria, and Egypt“, *American Anthropologist*, 1924, roč. 26, č. 4, s. 442–445.

²⁶ Vlastní překlad autora. Anglický text in: LUTZ, „Kingship in Babylonia, Assyria, and Egypt“, s. 446

Volba konkrétního krále byla výsledkem výběru nejvyšších bohů, kteří mu dopřáli prosperitu země a vysoký věk (podle některých textů až sto let).²⁷

Novoasyrští králové (např. Ašurbanipal) dosazovali své bratry do velekněžských pozic bohů Ašura a Sína, neboť král a jeho dům se musel v první řadě věnovat službě bohům a být skutečným prostředníkem mezi lidmi a bohy.²⁸ Až když byl obstarán kult, bylo možné zaměřit se na jiné aspekty. V dochovaném novoasyrském požehnání je zmíněna přímluva k bohům Nabuovi a Mardukovi, aby byl král (dobrý pastýř) zdrav a dlouho živ, aby měl silnou armádu a aby se mu všechny cizí země samy pokořily.²⁹ V jiném literárním zdroji (v „*Aššurbanipalově korunovačnickém chvalo zpěvu*“) je za skutečného krále považován nejvyšší bůh Aššur a Aššurbanipal je pouze jeho zástupcem. Aššur krále králem vytvořil svojí rukou a velcí bohové měli zaručit ochranu králova života a jeho trůn měl být upevněn navěky. Nemělo mu chybět štěstí, radost a ani silná armáda. To vše platilo i pro jeho následovníky.³⁰ Aššur byl žádán, aby královo jméno a jména jeho synů přežila s nebesy a zemí, tedy věčně, jako v případě Davidovské dynastie v Judsku. Mezi asyrskými texty nechybí fragmentární záznam z Aššurbanipalovy knihovny o oběti za zdar úrody a zajištění dostatku dešťů:

Na zemi boha Béla stanul, oběti posvátné vykonal, bůh obět přijal, město obklopil, rozhněvané srdce své odvrátil, darem jeho se uspokojil, ... přátelsky byl mi nakloněn. ... déšť dštil a sklizeň se vydařila ...³¹

Novoasyrské stavební nápisy z doby vlády Sargona II. a Sinacheriba z měst Kalchu, Ninive a Dúr-Šarrukénu lze také využít k představě, jak byl asyrský panovník titulován a společensky vnímán. Sinacheribův nápis nás zpravuje o výběru vhodného panovníka:

Aššur, Anu, Enlil, Ea, Sín, Adad, Marduk, Nabú, Nusku, Ištar, velcí bohové, kteří mezi celým lidstvem vybírají (knížata) pro vládu nad černohlavci, jmenovali knížetem mne, Sinacheriba, krále velkého, krále mocného, krále světa, krále Asýrie, krále čtyř stran světa, knížete, který pečuje o jejich kult.³² Necht jeho synové (Sinacheribovi) a jeho vnuci stojí mezi černohlavci pevně na věky věků. Každý z budoucích knížat, jehož jméno vysloví Aššur k vládě nad zemí a lidem.³³

²⁷ SAA IX,207.

²⁸ LUTZ, „Kingship in Babylonia, Assyria, and Egypt“, s. 447.

²⁹ SAA I,134.

³⁰ SAA III,11.

³¹ PROSECKÝ, *Královské knihy staré Mezopotámie*, s. 51.

³² JANA PEČÍRKOVÁ, *Stavební nápisy Sargona II. a Sinacheriba*, kandidátská práce, Univerzita Karlova, Praha 1969, s. 143.

³³ PEČÍRKOVÁ, *Stavební nápisy Sargona II. a Sinacheriba*, s. 180.

Jak je z vybraných královských textů a mýtů zřejmé, neustále se opakují základní motivy, které se věnují prosperitě v nejrůznějších oblastech života krále, lidu i božstva. Tyto aspekty je možné vidět i v dalších kulturách starověkého Předního východu, včetně Judska a Izraele. Kde je možné vystopovat prvotní náznaky lidského očekávání stabilní budoucnosti a prosperity? Do nižších forem eschatologických představ člověka se promítaly zkušenosti s ničivými povodněmi, požáry, cyklony, zemětřesením, sopečnou erupcí, zatměním nebeských těles a se vším, co mohlo naznačovat zničení a konec světa. Vyšší formy eschatologie navíc zahrnovaly například naději na vysvobození z cizí nadvlády, kde se projevovalo národní uvědomění a v člověku zůstávala jen vzpomínka na dávnou „slavnou“ minulost. N. Schmidt se domnívá, že i mýty astronomického původu měly svůj podíl na vzniku silné eschatologie. V souvislosti s pozorováním vesmírných těles a jejich propojením se zvěrokruhem byla rozvinuta myšlenka renovace světa po jeho zničení. Rozdělení roku do zvěrokruhu proběhlo v 1. tis. př. o. l. u Chaldejců. Rozvoj eschatologie jde ruku v ruce s růstem intelektu, morálního vnímání, sociálními zkušenostmi a rostoucími znalostmi člověka o přírodě. Zničení světa (kosmická katastrofa způsobená především ohněm) a následný návrat blaženého pozemského ráje je podle N. Schmidta ideou, která se z Elamu přes Babylón dostala s Amorejci do oblasti Kanaánu a tam se v 8. stol. prolнула s židovskými představami. Představa božského krále nemá původ v Judsku (či Izraeli), protože v něm neexistoval kult zbožštělého panovníka, a proto jde o praxi přinesenou ze sousedství. U Izraelitů byly vnímány přírodní pohromy a nemoci jako přímé projevy Hospodinova trestu za hříšné chování lidu. Požehnaná bohatá úroda, hojnost stád, ochrana před divokou zvěří, vyhrané války, bohatá válečná kořist, zdraví, dlouhověkost a četné potomstvo jsou naopak odměnami. Tyto kladné projevy zesílí před příchodem obnovy světa po „kosmickém požáru“ a návratu pozemského ráje.³⁴

Takzvaný Kýrův válec (Kýrův edikt) z 6. stol. př. o. l. nalezený v Babylónu nás zpravuje o legitimitě Kýrovy vlády a vysvětluje, proč mu bylo dovoleno město dobýt. Podle textu byl perský král Kýros II. (podobně jako Nabukadnezar I.) zvolen bohem Mardukem, aby v Babylónu obnovil řád a zničil stávající dynastii. Původní novobabylónští králové už nebyli hodni boží podpory, a proto zoufalý Marduk hledal mezi všemi národy, až našel Kýra, který měl požadovanou kvalitu – spravedlivé srdce. Marduk ho doslova vzal za ruku a dal mu své panství. Jakýkoli král musel oplývat výsadami

³⁴ NATHANIEL SCHMIDT, „The Origin of Jewish Eschatology“, *Journal of Biblical Literature*, 1922, roč. 41, č. 1/2, s. 103–110.

jako je spravedlnost, vstřícnost a laskavost k chudým, schopnost vést svůj lid jako pastýř, který vede své stádo a v neposlední řadě měl být králem dobyvatelem.

Spravedlnost je charakteristickou vlastností, která hrála svoji roli již u prvních starověkých králů v Sumeru. Sumerský vládce Gudea měl smysl pro spravedlnost, která je podobná spravedlnosti proudící dolů od Slunce.³⁵ Solární původ práva je znám u Chammurabiho, jenž obdržel zákony od slunečního boha Šamaše. Při nastolení nového krále v Mezopotámii se předpokládalo, že jeho vláda potrvá po celou dobu existence říše. Novosyrský král Aššurbanipal reprezentoval božstvo na zemi před lidem jako poslušný pastýř bohů, proto od boha Nabúa obdržel moudrost (právo), kterou zapsal na tabulky. Aššurbanipal boží pokyny naslouchal, a proto jeho jméno bylo bohy pozvednuto. Novobabylónský král Nabukadnezar II. byl povýšen na krále bohem Mardukem, aby jako pastýř vedl a chránil svůj lid, zatímco žezlo spravedlnosti mu bylo do rukou dáno Nabúem. Stručně shrnuto, spravedlnost byla darem od bohů, a nikoli vrozenou vlastností krále. Král se stal moudrým a spravedlivým podobně jako byli bozi, ale on musel být před bohy pokorný, aby jeho panování zajistilo spásu jeho lidu.³⁶ Podobné pojetí království, které je předáno jako Hospodinův dar vládci, bylo i u Izraelitů. Prvky královského úřadu je možné spatřit u některých významných biblických osob z dob před vznikem samotného institutu království. Například příběh Mojžíše, který se narodil pozemským rodičům, byl poslán po vodě v košíku, až byl nakonec zachráněn a vychován královskou rodinou. Známa je akkadská paralela tohoto příběhu se Sargonem, zakladatelem Akkadského státu. Podle některých badatelů je tento druh mýtu o dětství zákonodárce, který nastoluje nový věk nebo zakládá novou dynastii, univerzálním motivem. Vztah budoucího vládce k vodě je důležitý, podobně jako pastevectví (také Mojžíš byl pastevec), které je charakteristikou vlády krále nad svým lidem. U Mojžíše se objevují i mnohé další „královské výsady“. Stává se soudcem lidu a Bůh ho naučil znát řád přesně tak, jak popisuje kniha Exodus.³⁷ Mojžíš na hoře Sinaj dostává od Boha Zákon, který zná nejdříve jen on sám a teprve později ho předává Hospodinovým stoupcům. Ve stejné pozici bývali mezopotámští vládci, jež dostávali zákony od božstva a poté s ním seznamovali svůj lid. Vládce nebo vůdce, jakým byl Mojžíš, měl důležitý celospolečenský význam, neboť on byl tím, kdo s obdrženým Hospodinovým právem seznámil svůj lid. Byl

³⁵ ERWIN R. GOODENOUGH „Kingship in Early Israel“, *Journal of Biblical Literature*, 1929, roč. 48, č. 3/4, s. 170–173.

³⁶ GOODENOUGH „Kingship in Early Israel“, s. 174–177.

³⁷ Ex 18,13–18.

prostředníkem mezi Hospodinem a svým lidem. Mojžíš ale ovládal daleko více než jen právo. Znal vědu, magii, pastevectví a měl mystickou moc nad základními prvky.³⁸ Bůh mu dokonce řekl: „*Pohleď, ustanovil jsem tě, abys byl pro faraóna Bohem, a Áron, tvůj bratr, bude tvým prorokem.*“³⁹ Také první izraelský král Saul byl vybrán samotným Hospodinem, aby vysvobodil jeho lid z rukou Pelištejců. Přestože se Hospodin zdráhal Izraelitům krále poskytnout, již dříve se zavázal, že jakmile bude dobytá země, kterou Izraeli přislíbil, bude zvolen král.⁴⁰

Jak je napsáno v První Samuelově, král Saul nebyl poslušným Hospodinovým nástrojem, nejednal podle Hospodinova slova a vykonával to, co mu nebylo svěřeno (neoprávněně obětoval; ušetřil smrti krále Agaga; odebral si nejlepší části z válečné kořisti), a proto ho Hospodin později zatratil. Hospodinův duch se od Saula odklonil, začaly vnitřní nepokoje, a král zemřel v bitvě. Ale až do Saulovy smrti platilo, že je Hospodinův pomazaný a tím byl nedotknutelný.⁴¹ Saulovi byly po jeho smrti odňaty symboly královské moci – čelenka a náramek z paže.⁴² Náramek se sluneční rozetou jako symbol královské moci je velmi dobře znám i z asyrských reliéfů.⁴³

Král David, moudrý jako Boží posel, také rozlišoval mezi dobrem a zlem.⁴⁴ Ovládal i magické chápání přírody, což je klasickou starověkou královskou výsadou. Král je na příkaz Hospodina vybrán a pomazán na základě osobní krásy a schopnosti chránit spravedlnost. Je korunován a obdařen již zmíněným viditelným symbolem moci – náramkem.

Svržením jakéhokoli uzurpátora a nastolením nového pravého krále na trůn má být obnoven mír a společnost, proto má být král vojenským přeborníkem, aby dokázal ochránit především pravdu a spravedlnost. Trůn takového krále má být věčný a on sám je oslovován jako božstvo. I v Judsku bylo úkolem krále (podobně jako v Mezopotámii) nést žezlo spravedlnosti.⁴⁵

Věčný život je vládnoucímu judskému králi zaručen v Knize žalmů: „*Ty nejkrásnější ze synů lidských, z tvých rtů se line milost, proto ti Bůh navěky*

³⁸ GOODENOUGH, „Kingship in Early Israel“, s. 179–180.

³⁹ Ex 7,1.

⁴⁰ Dt 17,14–15.

⁴¹ 1 S 26, 9–11.

⁴² 2 S 1,10.

⁴³ GOODENOUGH „Kingship in Early Israel“, s. 190. Panovník byl v Mezopotámii korunován především na Nový rok. V onen den vládce obdržel královské insignie jako je roucho, pokrývka hlavy, koruna, žezlo a hůl. Více in: SOBOTKOVÁ, „Novoroční slavnosti akitu – historie a antropologické interpretace“, in: LUKÁŠ PECHA (ed.), *Orientalia Antiqua Nova VIII*, Plzeň: Adela, 2008, s. 344–345.

⁴⁴ 2 S 14,17–20.

⁴⁵ GOODENOUGH „Kingship in Early Israel“, s. 192–199.

žehná!⁴⁶ Jde o odkaz k mesianistické postavě a podobné výrazy k oslavě krále byly běžné v Babylónii i Egyptě.⁴⁷ V pozdějších dobách, kdy Izrael jako národ upadal nebo byl trýzněn nepřátelskými vojsky a lidé zoufali, že nemají ideálního krále (takového, jakým byl kdysi v dávných dobách David), který by je ochránil před nepřáteli, dostavily se vášnivé naděje, že by takový král v budoucnosti ještě mohl přijít.⁴⁸ Tyto představy pramenily z nehlubšího přesvědčení společnosti a vycházely ze zkušenosti z dob krále Davida, kterému národ důvěřoval.⁴⁹

4. Asyrský strom života

Asyrský strom života, někdy nazývaný jako asyrský posvátný strom, je spojován s novoasyrskými panovníky Aššurnasirpalem II. a Salmanasarem III. Objevuje se na královském rouchu, špercích, oficiálních pečetidlech, na zdech a na reliéfech královských paláců.

Nejvýznamnějším nálezem, který o stromě života vypovídá, je trůnní sál Aššurnasirpala II. v Kalchu, kde se strom objevuje jako centrální motiv místnosti přímo proti vstupu do sálu. Typickým doplňkem stromu života bývají opylovači, tzv. okřídlení géniové, kteří stojí po obou stranách stromu. V jedné ruce drží vodní vědro, které mohlo souviset s očistným rituálem a v druhé ruce mají tzv. očišťovač. Vědro mohlo sloužit jako nádoba na sebraný pyl a v druhé ruce génia byla šiška, s jejíž pomocí napomáhal opylování, aby byla zajištěna dostatečná úroda nebo plodnost. (Umělé opylování za účelem větší sklizně pomáhá např. datlové palmě.)⁵⁰ V Kalchu je na reliéfu mezi strom života a oba opylovače vsazen král ve své lidské podobě a géniové, místo aby přímo opylovali strom, „opylovávají“ krále. Opylovávají stromy skrze krále, skrze toho, kdo je nepostradatelný při zajištění blahobytu. Pakliže asyrský strom života znázorňuje boží uspořádání světa, pak král reprezentuje realizaci řádu a skutečný boží obraz perfektního člověka. Z této interpretace vyplývá možná dvojí funkce posvátného stromu v asyrském umění. Buď se jedná o znázornění božského uspořádání světa udržovaného asyrským králem, anebo jde o vyjádření dokonalého člo-

⁴⁶ Ž 45,3.

⁴⁷ GOODENOUGH „Kingship in Early Israel“, s. 200.

⁴⁸ Více k mesianismu v judaismu in: DAVID RAFAEL MOULIS, *Mesianismus v židovství a raném křesťanství*, bakalářská práce, Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta filozofická, Katedra antropologických a historických věd, Centrum blízkovýchodních studií, Plzeň 2008, s. 6–42.

⁴⁹ GOODENOUGH „Kingship in Early Israel“, s. 199–205.

⁵⁰ VĚRA TYDLITÁTOVÁ, *Stromy ve starozákonní tradici*, Středokluky: Zdeněk Susa, 2008, s. 98.

věka – asyrského krále jako absolutního vládce říše.⁵¹ Samotný strom může být stylizovanou datlovou palmou nebo granátovníkem, který symbolizuje plodnost a kosmický řád stvrzený králem. Jednoduše řečeno, tato scéna se stává vizuální metaforou pro královskou roli zpodobňující boží vládařství na zemi, skrze kterou může Asýrie dosáhnout hojnosti.⁵²

5. Kanaánské rituální drama – svátek jara v Ugaritu

Kanaánské slavnosti prvotin byly prototypem pozdějšího izraelského svátku týdnů (Šavu'ot). Informace o ugaritských jarních slavnostech se dochovaly na hliněné tabulce pod názvem „*Kanaánská báseň milosrdných bohů*“ („*The Canaanite Poem of the Gracious Gods*“), nalezené v Ugaritu.⁵³ Někteří badatelé tvrdí, že skladba oslavuje jeruzalémského boha Šalima. Úvod samotného textu je určen milosrdným bohům, kteří jsou nazýváni „princové“ a „vysocí“. K oslavě prvotin jsou pozváni bohové, ale i Slunce, které zapříčiňuje, že větve plodí ovoce. Všichni povolání se účastní hostiny, zatímco věřící prosí za mír a zpívají písně pojednávající o odřezávání vína, které může symbolizovat buď zeslabování vína (vinný stonek může připomínat mužský úd), nebo jeho prořezávání znázorňuje zabití boha.⁵⁴ Následuje důležitý obřad, který se skládá ze tří rituálů a opakuje se sedmkrát (více o jeho významu níže). Jako první je vyroben symbol měsíce a je umístěn na podstavec, následuje vaření kúzlete v mléce a nakonec se do nádrží nalévá čistá voda. Sochy dvou bohyň plodnosti Ašery a Anat jsou luxusně oblečeny a odvedeny před shromáždění, kde jsou všichni přítomní bohové slavnostně korunováni. Jejich obrazy jsou připraveny na podstavcích nebo ve výklencích. Teprve nyní začíná samotné drama, jež se odehrává na pobřeží. Bůh El (popisovaný jako stařec) si přichází pro vodu na vaření. Elova ohebnost vzhledem k jeho vysokému věku vzrušuje dvě přihlížející ženy, které jsou identifikovány jako Ašera a Anat. El si odnese vodu domů, odkládá hůl a vystřelí na oblohu šíp. Neomylně sestřeluje ptáka, ze kterého uvaří jídlo a začíná se soustředit na ženy, které se ho pokouší svádět. Obě dvě jsou šokovány, jak je stařík vitální a začnou se mu klanět a nabízet celoživotní službu. Neví, jestli byly Elem přijaty jako dcery, nebo jako manželky, proto mu střídavě říkají otče/muži. Skladba pokračuje hojností ero-

⁵¹ SIMO PARPOLA, „The Assyrian Tree of Life: Tracing the Origins of Jewish Monotheism and Greek Philosophy“, *Journal of Near Eastern Studies*, 1993, roč. 52, č. 3, s. 167–168.

⁵² BARBARA NEVLING PORTER, „Sacred Trees, Date Palms, and the Royal Persona of Ashurnasirpal II“, *Journal of Near Eastern Studies*, 1993, roč. 52, č. 2, s. 133; 138–139.

⁵³ THEODOR H. GASTER, „A Canaanite Ritual Drama: The Spring Festival at Ugarit“, *Journal of the American Oriental Society*, 1946, roč. 66, č. 1, s. 49.

⁵⁴ GASTER, „A Canaanite Ritual Drama: The Spring Festival at Ugarit“, s. 59.

tických scén a obětováním Slunci a hvězdám. Poté se narodí synové, kterým El jako pán světa otevírá dokořán nebesa a zemi a jsou pozváni k hostině. Na závěr všichni procházejí stepní krajinou, aby se setkali se strážcem sýpky a požádali ho, aby jim otevřel skladiště a zřejmě vydal pokrmu.⁵⁵

Z výše zmíněného rituálu (skládal se ze tří úkonů), je jasné, že zahrnuje prvky astronomických, pasteveckých a zemědělských oslav. Celý složitý obřad byl obohacen o zpěvy a modlitby sboru složeného z kněží, kteří se přimlouvali, aby pole plodila jako rajska zahrada.⁵⁶ Při bližším pohledu na první obřad, který byl astronomického charakteru, je jasné, že se týkal měsíce. Západosemitské měsíční božstvo bylo nazýváno Jarich (měsíc). Výjevy srpku měsíce známe z mnoha míst Kanaánu, např. z amuletů a pečetidel, na kterých zastupuje boha měsíce. Měsíc byl nejčastěji vystaven na podstavci nebo na speciálním oltáři, snad na druhu kultického sloupu.⁵⁷ Druhá část rituálu měla tři fáze. Vaření velkého množství čerstvého mléka, uvaření kůzlete v mléce a neznámý úkon s tvarohem či máslem. Z textu nelze přesně určit, o co se jedná, ale snad jde o konzumaci mléčných potravin, které o jarních slavnostech symbolicky podporují plodnost zvířat dávajících mléko, což má odvrátit pokles mléčné produkce. V oblasti Kanaánu se mláďata koz rodí v zimě, a to skutečně časově odpovídá možnosti použít kůzle k jarním oslavám prvotin. Astrální prvky v textu naznačují, že pro tento svátek bylo důležité sledování měsíční fáze a vyhlížení srpku nového měsíce. Snad proto se část oslav konala na střeše. Ústředním tématem samotného pozadí posvátného dramatu je zrození božského potomstva z božského manželství.⁵⁸ Poslední část obřadu souvisela s čistou vodou a je jen těžko vyložitelná, neboť je zde text poškozen. Jedna z možností výkladu říká, že šlo o podobný akt, jakým bylo babylónské mytí úst.⁵⁹ V básni se také objevuje zvolání: „*K poli bohů!*“ Pokud se pod těmito slovy skrýval rituál, mohl vyjadřovat divadelní ztvárnění hnojení pozemků, které je známo i z tzv. Adonisových zahrad.⁶⁰ Adonisovy zahrady byly významným prvkem stejnojmenného kultu. Ze střepeu či mělké nádoby byla vytvořena zahrádka, která byla oseta a zalévána. Úroda vzklíčila rychle, ale stejným tempem uvadla. Vyklíčení a uvadnutí bylo symbolickým Adonisovým znovuzrozením a následným zahy-

⁵⁵ GASTER, „A Canaanite Ritual Drama: The Spring Festival at Ugarit“, s. 50–56. Text je na svém konci značně poničen, proto není jasné, jak příběh končí.

⁵⁶ The Canaan Poem of the Gracious Gods, III, řádky 12–15.

⁵⁷ GASTER, „A Canaanite Ritual Drama: The Spring Festival at Ugarit“, s. 60.

⁵⁸ GASTER, „A Canaanite Ritual Drama: The Spring Festival at Ugarit“, s. 72–73.

⁵⁹ GASTER, „A Canaanite Ritual Drama: The Spring Festival at Ugarit“, s. 61.

⁶⁰ Adonis byl obměnou boha Baala. Hojně byl uctíván ve městě Byblos. Adonis = semitské Adoni = „můj pán“.

nutím.⁶¹ Z Egypta je znám podobný rituál tzv. „hnojení pole“. Pole známé jako Osirisovo bylo rituálně okopáváno, aby došlo ke vzkříšení zavražděného boha. Tento čistě magický sezónní akt měl zajistit plodnost.⁶²

6. Dumuziho kult

Slavnosti, které v Mezopotámii zaručovaly plodnost a hojnost v nastávajícím roce, jsou spojeny s bohem Dumuzim. Sumerský královský seznam uvádí dva panovníky mající jméno Dumuzi. Prvním je Dumuzi-pastýř, který byl předpotopním králem ve městě Badtibira, a druhý, Dumuzi-rybář, vládl v Uruku. Dumuzi jak vegetační božstvo každoročně mizí do podsvětí s nedostatkem vláhy. Kult umírajícího vegetačního božstva v létě a na podzim byl rozšířen v oblasti Kanaánu, Egypta, Babylónie, Asýrie a u Foiničanů.

Existuje několik literárních zpracování o lásce bohyně Inanny k Dumuzimu. Například v nippurském příběhu „*Dumuziho svatba*“ se o Inannu ucházejí čtyři potenciální ženiši. Nejperspektivnějším z nich je právě Dumuzi. Inanna vysílá pro všechny z nich a oni přichází se svými dary. Pastýř Dumuzi přináší smetanu a mléko, zemědělec čerstvé obilí, lovec ptáky a rybář kapry. Dumuzi dorazí k domu Inanniných rodičů, volá na budoucí nevěstu, ale ona se úmyslně zdržuje. Poté, co se oblékne, otevře dveře, Dumuzi ji vezme do rukou, políbí ji a společně odchází do Dumuziho rodného domu. Symbolické otevření (Inanniných) dveří Dumuzimu se odráží i v jiných textech.⁶³ Již v předchozí kapitole byl zmíněn jiný druh otevření prostoru (sýpky), ovšem za stejným účelem – poskytnutím obživy. I v případě otevření domu Inanny vše směřuje k zajištění blaha v podobě dostatku jídla. V tzv. „*Uruckém textu*“ vystupuje Dumuzi s přízviskem Ama’ušumgal’anna. Inanna Dumuzimu otvírá sklad na datle v posvátném okrsku Eanna v Uruku. Ama’ušumgal’anna podle T. Jacobsena představuje to, co je uskladněno ve skladišti – „jeden velký trs datlí“, obrovský pupen, který palma každý rok zplodí a z něho pak vyraší květy a plody.⁶⁴ Dumuzi-Ama’ušumgal’anna je ztělesněním síly, která každoročně stojí za

⁶¹ JAN HELLER, *Starověká náboženství: Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaanu*, Praha: Kalich, 1988, s. 291.

⁶² GASTER, „A Canaanite Ritual Drama: The Spring Festival at Ugarit“, s. 64.

⁶³ THORKILD JACOBSEN, *The Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion*, New Haven – London: Yale University Press, 1976, s. 32–33.

⁶⁴ Ama’ušumgal’anna sumersky znamená „jeho matka je nebeský drak“. In: PROSECKÝ, *Královské knihy staré Mezopotámie*, s. 77.

produktivitou palem a Inanna je pak přítomnou božskou silou v datlovém skladišti.⁶⁵

Dalším zajímavým zdrojem zpravujícím o Dumuziho kultu je „*Iddin-Dagan text*“, který nese jméno krále. Král v něm figuruje jako rituální postava, do níž je vtělen bůh Dumuzi.⁶⁶ Božský pár spolu stráví noc a ženich (král) následující ráno připraví hostinu. Se svojí mladou nevěstou usednou na královský stupínek, muzikanti a zpěváci začnou zpívat a hrát radostné písně a král dá pokyn k zahájení slavnostní hostiny. Posvátné manželství má zajistit úspěšnou sklizeň, která se promítá do samotné svaatební hostiny, během níž je svoláno: „*Král je bůh!*“ Na základě toho je král Iddin-Dagan a bůh Dumuzi-Ama'ušumgal'anna spojován v jednu postavu. Král na sebe může brát identitu boha plodnosti a úrody a královna nebo velekněžka v rituálu zastupuje Inannu, která představuje božstvo a sílu skladiště, které je zárukou pro zajištění dostatku skutečných potravin.⁶⁷ Jiná skladba, „*Požehnání ženicha*“, se týká širšího významu plodnosti a úrody.

V případě Dumuzi-Ama'ušumgal'anna byla zmiňována pouze úrodnost palem. Navíc, jak už název napovídá, je zde králi, milovanému ženichu Inanny, dokonce žehnáno. Tato požehnání se týkají například zajištění stabilní vlády či garance královského trůnu, žezla a pevné koruny. Dumuzi byl nejprve spojován se „silou“ jediné plodiny, ale jak města ekonomicky rostla, rozvíjela se i v hospodářské oblasti a například Uruk se postupem času soustředil na pěstování datlových palem, chov dobytka a ovcí. Díky tomu je Dumuzi v některých skladbách pastýřem a zároveň zemědělcem.⁶⁸

V literárních textech má Dumuzi tři role, které se vždy týkají vegetačních cyklů. Je manžel Inanny, bohem mizejícím v podsvětí a zároveň ztělesněním stepní vegetace. V Sumeru Dumuzi mizí do podsvětí dvakrát. V létě ho tam pronásledují démoni a v zimě tam nahrazuje oživenou Inannu. Průběh svatby Inanny s Dumuzim se stal vzorem pro svatou svatbu za vlády třetí dynastie z Uru a také v Isinu. Spojení krále (Dumuziho) a kněžky (Inanny) mělo zajistit úrodnost v následujícím roce. Zbožštělý předpotopní Dumuzi mohl ve svaté svatbě představovat kultovní zdůvodnění království a legitimitu krále, který se stará o blaho své země. V oslavných skladbách na Šulgiho je panovník Uru nositelem titulů:

⁶⁵ JACOBSEN, *The Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion*, s. 36.

⁶⁶ DANIEL REISMAN, „Iddin-Dagan's Sacred Marriage Hymn“, *Journal of Cuneiform Studies*, 1973, roč. 25, č. 4, s. 185–202.

⁶⁷ JACOBSEN, *The Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion*, s. 37–39.

⁶⁸ JACOBSEN, *The Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion*, s. 41–43.

kněz en⁶⁹, pastýř, syn Sumeru a Dumuzi.⁷⁰ Rituály, které měly vazby na zemědělské svátky, byly doplňovány obětmi zemědělských a hospodářských produktů představující výsledek plodivé síly chthonických božstev.⁷¹

Probuzení přírody na jaře, které souvisí se zazelenáním se krajiny, hnaním stád na pastviny a jeho pářením, ovlivňuje prosperitu pastevce, množství nově narozených kůzlat/jehňat a dostatek mléka. Z pohledu pastevce byl ve svaté svatbě kladen důraz na prvek rozmnožování zvířat. V tomto aktu člověk viděl boží přínos, který se projevoval na jaře a posvátným (kosmickým sexuálním) aktem byla oplodněna celá příroda.⁷² Božstvo je také silou, která na zem sesílá povodně a obnovuje přírodu. Jaro ovšem netrvá věčně a síla produktivity ubývá, až ji zcela pohltí horké letní klima, což je důsledkem Dumuziho umírání, který se stává obětí smrti a mizí v podsvětí. Smrt Dumuziho je popsána v mýtu „*Dumuziho sen*“. Dumuziho sestra Geštinanna⁷³ (s epitetem Amageštinanna⁷⁴) vládne v suchém létě, kdy roste vinná réva. Dumuzi se opět vrátí vládnout až na podzim. V jednom z textů je Dumuzi nalezen v pivovaru (dosl. domě piva), což podle T. Jacobsena svědčí, že Dumuzi je v tomto textu božstvem odpovědným za sílu růstu obilí. Jeho smrt nastává ve chvíli, kdy probíhá sklizeň obilí, ze kterého je vařeno pivo. Pivo se pak uchovává v podzemních skladištích, což je jasná paralela s podsvětím, kde se má Dumuzi během vegetačního klidu nacházet. Z tohoto pojetí Dumuziho a Geštinanny vychází skutečnost, že oba starověké opojné nápoje pivo a víno jsou příbuzné, jako bratr a sestra. Dumuzi a Geštinanna jako obilí a réva (pivo a víno) umírají v době sklizně dané plodiny a jsou uloženi do podzemních skladů, ale každý v jiném ročním období. Obilí se sklízí na jaře a réva pouze na podzim.⁷⁵ V některých sumerských textech bývá Dumuzi ještě nazván přízviskem Damumu (Damu) a i zde má charakter vegetačního božstva. Damu je otcem pozemských králů s hlavními středisky ve městech Isin, Larsa, Girsu a Ur.⁷⁶ Třetí dynastie z Uru nám po sobě zanechala skladbu, v níž je zmiňován její první panovník zbožštěný Ur-Nammu. Kromě něho je zde vypsáno několik dalších panovníků, kteří byli zbožštěni již v průběhu svého života.⁷⁷

⁶⁹ „En“ by sumerský velekněžský titul.

⁷⁰ HRUŠKA, *Kultovní život starého Sumeru*, s. 54–56.

⁷¹ HRUŠKA, *Kultovní život starého Sumeru*, s. 68.

⁷² JACOBSEN, *The Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion*, s. 47.

⁷³ Dosl. „nebeská vinná réva“.

⁷⁴ Dosl. „matka-nebeská vinná réva“; „GEŠTIN“ = „víno, vinná réva“; „AN“ = „nebesa“; „AMA“ = „matka“. In: SUMERISCHER ZETTELKASTEN, s. 50; 54; 206.

⁷⁵ JACOBSEN, *The Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion*, s. 47 a 62.

⁷⁶ JIŘÍ PROSECKÝ et al., *Encyklopedie mytologie starověkého Předního východu*, Praha: Libri, 2003, s. 52.

⁷⁷ JACOBSEN, *The Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion*, 1976, s. 71.

7. Sumerská svatá svatba

Ze sumerských pramenů víme o dvojitým chápání nového roku. V kosmické kosmologii začínal nový rok na jaře na počátku vegetačního období, kdežto v chthonické kosmologii souvisel s vodou a záplavami, které v Mezopotámii přicházely na podzim. V této druhé kosmologii je důležité oddělení se nebe od země, které je zároveň spojováno se vzájemným oplozením, jehož důsledkem byly deště a orkány. Proběhla tak první svatá svatba bez účasti lidstva. Déšť oplodnil zemi a tím započal růst rostlin, a proto nový rok začínal až na podzim.⁷⁸

Svatá svatba velmi zjednodušeně označuje spojení boha a bohyně. V Sumeru se jednalo o intimní vztah mezi králem a bohyní lásky, aby byla zajištěna plodnost země a lidu. Dumuzi byl na počátku 3. tis. př. o. l. dávným králem Uruku a Inanna v něm byla strážkyně božství. Literární důkazy o posvátném svatebním rituálu jsou z doby vlády Enmerkara, který panoval dvě generace před Dumuzim, a také z doby vlády Enmerkara současného soupeře Ensuckešdanna z Arraty. Mýtus „*Sestup Inanny do podsvětí*“ je možné spojit s rituálem Dumuziho a Inanniny svaté svatby. Tento mýtus byl stvořen za účelem vysvětlení neúrodného období roku a veškerého vegetačního klidu. Svatá svatba je vnímána jako rituál plodnosti.⁷⁹

Dumuzi je hlavní postavou oslav Hieros Gamos (svatá svatba). Sexuální vztah mezi králem a bohyní symbolizuje moc vzniklou spojením sil plodnosti. Smíchání mužského a ženského prvku plodnosti otevírá bohatství vesmíru. Partnerství člověka a boha evokuje a zaručuje světovou plodnost. Bohové přinášejí plodnost skrze kontrolu přírodních sil, zatímco člověk ji ovlivňuje prací na polích, kanálech a ve skladištích. V rituálu svaté svatby se král stává bohem, ačkoliv nepřestává být člověkem (vládcem země). Rituálním spojením a Inanninou láskou získává král požehnání pro plodnost a prosperitu během vlády. Králi jako jedinému smrtelníkovi bylo umožněno proniknout za hranice lidského světa – do světa božského. Zobecněním aktu zjistíme, že se jednalo o spojení lidstva s bohy zřejmě jako součást korunovačního obřadu. Například Inanna králi Šulgimu uděluje korunovační klenoty a král si pak jde pro požehnání k bohům, mezi něž patří Utu, Ninazi a Nanna. Ve skladbě „*Požehnání Dumuziho v jeho svatební den*“⁸⁰ se dočítáme o svatbě mezi anonymním králem jako Dumuzim a Inannou. Inanna připravuje svoji ložnici a vyžaduje pohovku, na které se bude

⁷⁸ HRUŠKA, *Kultovní život starého Sumeru*, s. 43–44.

⁷⁹ PIIRJO LAPINKIVI, *The Sumerian Sacred Marriage: In the Light of Comparative Evidence*, SAAS XV, Helsinki: Helsinki University Press, 2004, s. 1–4.

⁸⁰ Text označován DI D₁.

milovat s králem. Inannina pomocnice bohyně Ninšubura doprovází krále k posvátnému klínu „manželky“ a modlí se za krále, aby mu byla garantována dobrá vláda, pevný základ královského trůnu, dobré žezlo k vedení lidu a prosí o celkovou plodnost země, hojnost luk, ovčínů, zahrad, vody v řekách a bažinách, mnohost ptactva, ovcí a koz. Inanna se má přimluvit, aby byla králi dopřána dlouholetá vláda, aby mu byla udělena dobrá koruna a diadém, aby ovládl velké území, aby byl dobrým pastýřem nad lidem a v neposlední řadě, aby byla zaručena dlouhověkost pro všechny lidi v jeho paláci. Král nakonec přistupuje k Inanně a objímá její hrud' jako završení korunovace.⁸¹ Celkově lze usuzovat, že králové, kteří užívali božský determinant *DINGIR* před jménem, náleželi k téže době, z níž máme zmínky o svatbě mezi králi a bohyněmi. Jen zbožštění králové byli těmi, kterým velela bohyně, aby s ní sdíleli její lóže.⁸² Král hrál roli Dumuziho či jiného boha a kněžky se zhostily role bohyně plodnosti. Dva smrtelníci zastupující bohy svým spojením evokují boží zrození, a tak všechny děti, které se narodily králi, pocházely z posvátné svatby. Král sám pocházel z posvátné svatby, neboť i jeho předci v ní mají svůj původ. Panovník během posvátného manželství dosahuje božského statusu, a proto jsou všechny královny sexuální akty posvátné.⁸³

V rámci obřadu svaté svatby král získal přízeň božstev, která zajistila úrodnou zemi a obyvatel, kteří se účastnili svatební hostiny, proklamovali věrnost svému vládci.⁸⁴

8. Dumuziho kult na dvoře krále Davida

K rozuzlení otázky existence Dumuziho kultu na dvoře krále Davida je potřeba nahlédnout do 2. knihy Samuelovy. V příběhu z této knihy se do Támar (sestry Davidova syna Abšalóma) zamiluje Davidův syn Amnón.⁸⁵ Slovo Amnón v hebrejštině znamená pravdivý/skutečný syn, v kontextu příběhu se jedná o „věrného pastýře“. Vlastní jméno Támar znamená hebrejsky palma. Tyto dvě postavy mají své paralely u mezopotámských bohů u Dumuziho (věrného pastýře) a Inanny (dámy palmy, matky bohyně v jednom, matky a milenky Dumuziho).⁸⁶ Amnón z lásky onemocní a nechá k sobě přes Davida svoji sestru Támar zavolat a poručí si, aby mu

⁸¹ LAPINKIVI, *The Sumerian Sacred Marriage: In the Light of Comparative Evidence*, s. 5–6; 44.

⁸² LAPINKIVI, *The Sumerian Sacred Marriage: In the Light of Comparative Evidence*, s. 6.

⁸³ LAPINKIVI, *The Sumerian Sacred Marriage: In the Light of Comparative Evidence*, s. 7–8.

⁸⁴ JIŘÍ PROSECKÝ et al., *Encyklopedie starověkého Předního východu*, Praha: Libri, 1999, s. 311.

⁸⁵ 2 S 13,1.

⁸⁶ G. R. H. WRIGHT, „Dumuzi at the Court of David“, *Numen*, 1981, roč. 28, č. 1, s. 54–56.

upekla dvě srdíčka, která by ho posílila. Když mu Támar pokrm donese, Amnón se ji pokouší svést, ona se brání, ale nakonec je přemožena. Amnón poté začal svoji sestru nenávidět a vyhnal ji. Na sobě měla pestrobarevné roucho, které nosily princezny panny.⁸⁷ G. Wright styl roucha spojuje se stejným typem, které obdržel Josef, syn Jákoba, a dodává, že se nejedná o roucho královských panen, ale o posvátné roucho známé už u Ištary.⁸⁸

Verš v knize Ezechiel 8,14 poukazuje na spojení kultu Tammúze (hebrejský a aramejský ekvivalent jména Dumuzi) s Chrámem: „*A přivedl mě do brány Hospodinova domu, která vede k severu, a hle, sedí tam ženy a oplakávají Tammúza.*“ Tammúz byl v lidové tradici spojován s Hospodinem.⁸⁹

9. Stříh ovcí

K jarním slavnostem na starověkém Předním východě, které byly spojeny s oběťmi, aby bylo odvráceno zlo, souvisí tzv. stříh ovcí. Obřad stříhání ovcí byl takřka univerzálním předovýchodním svátkem, dnem k veselici a hodování někdy na přelomu března či dubna v období jarní rovnodennosti. Festival musel být dokončen s ohledem na potřebu pracovní síly obyvatel pro blížící se sklizeň obilí. Přestože záznamů o těchto slavnostech není příliš, důležitý je náboženský význam. O stříhání ovcí nás zpravuje tabulka z Lagaše vládce Lugalandy (24. stol. př. o. l.) a Ammi-Saduka z dynastie Chammurabiho (17. stol. př. o. l.). Stříhání ovcí mohlo být na některých místech doprovázeno obětováním prvorozeného samce stáda. V Lagaši se k ochraně ovcí a koz a ke stříhu ovcí stavěly speciální ohrady a přístřešky poblíž napajedel. Před započítím stříhu kněží obětovali za přítomnosti pastevců berana a modlili se v ohradách za hojný výnos vlny.⁹⁰ S touto praxí se setkáváme i u Nomádů a promítla se do tradice obětování beránka na židovský svátek Pesach.⁹¹ V 1. knize Samuelově se nalézá příběh, o kterém G. Wright tvrdí, že je ovlivněn starověkým rituálem stříhání ovcí. Na Karmelu žil Nábál se svojí ženou Abígajil. David se doslechl, že Nábál zrovna stříhá ovce (slaví stříž), a tak nechal vyslat mládence, aby v tento „šťastný den“ popřáli pokoj jeho domu.⁹²

⁸⁷ 2 S 13,2–18.

⁸⁸ WRIGHT, „Dumuzi at the Court of David“, s. 55.

⁸⁹ S. H. HOOKE, *The Origins of Early Semitic Ritual*, London: Oxford University Press, 1938, s. 56.

⁹⁰ HRUŠKA, *Kultovní život starého Sumeru*, s. 97–98.

⁹¹ WRIGHT, „Dumuzi at the Court of David“, s. 57–58.

⁹² 1 S 25,7–8.

10. Hospodin jako král

Existuje několik starozákonních žalmů, které patří do skupiny tzv. korunovačních žalmů, jež se používaly při každoročních korunovačních oslavách v předexilním Izraeli.⁹³ Všechny tyto žalmy spojuje proklamace Hospodinovy svrchované vlády.⁹⁴ Žalmy 47; 48; 93 a 95–100 odkazují ke korunovaci Hospodina. Slavnost Hospodina jako krále měla být slavena v pevném datu. Bylo tomu tak každoročně v období izraelské a judské monarchie. Stejně jako v Babylónii, i v Judsku (Izraeli) slavnost souvisela s Novým rokem. Korunovace byla uvedena procesím⁹⁵ a například Šalomoun a kněží přišli v procesí s Archou k vysvěcení Chrámu, podobně jako šlo procesí k síni osudu o babylónském Novém roce v Babylónu. Zde se jedná o kultické pozadí, v němž je Hospodin králem.⁹⁶ Korunovační žalmy mají uvést Hospodina a ukázat, že teď sídlí v jejich městě⁹⁷ a bude soudce nad lidem, bohy a nad Izraelem.⁹⁸ Žalm 8 je skladbou, která chválí stvoření. Dalšími texty, ve kterých se o Hospodinu píše jako o králi, stvořiteli a soudci jsou Žalmy 29; 33; 114; 149 a Ex 15,1–18. Žalmy 65; 67 a 85 jsou úzce spjaté se sklizní a plodností a zároveň se týkají oslav Nového roku.⁹⁹ V Žalmu 65 je Hospodin popisován téměř jako bůh plodnosti, kterému vděčíme za hojnost.¹⁰⁰

V době judského (izraelského) království byla Hospodinova korunovace slavena jednou ročně v souvislosti s novoročními oslavami, které se navíc týkaly sklizně. Podle A. Petersena oslava začínala famózním procesím, ve kterém byl Hospodin v podobě sochy, archy nebo snad neviditelný vnesen do Chrámu. Účastníci dramatu v Chrámu prožívali Hospodinův souboj s chaosem, stejně jako porážky jiných božstev a národů. Hospodin vítězně „vstoupil“ do své svatyně, přebрал majestát, usedl na trůn a začal soudit. Jeho příchod představoval znovu stvoření a zajištění deště a plodnosti. Všichni zúčastnění se Hospodinu podrobili a tím si zaručili budoucí spásu. Oslavy králova uvedení na trůn byly každoroční událostí, během

⁹³ Ž 93,1a; 96,10; 97,1; 47,9. Ex 15,18 a Iz 52,7.

⁹⁴ A. GELSTON, „A Note on מלך יהוה“, *Vetus Testamentum*, 1966, roč. 16, č. 4, s. 507.

⁹⁵ 1 Kr 8.

⁹⁶ Ž 24; 48; 84; 118 a 132.

⁹⁷ Ž 46,5–6 a 76. Podle E. R. Goodenougha a jiných badatelů je skupina tzv. královských žalmů dochovaným předexilním pramenem oslav králových narozenin nebo pravidelných oslav výročí korunovace krále.

⁹⁸ Ž 1; 50; 67; 75; 82.

⁹⁹ ALLAN ROSENGREN PETERSEN, *The Royal God: Enthronement Festivals in Ancient Israel and Ugarit?*, Sheffield: Sheffield Academic Press, 1998, s. 20–24.

¹⁰⁰ Ž 65,9–14.

níž král procházel slavnostním znovunastolením.¹⁰¹ Stvoření bylo jedním z prvků korunovačních žalmů a tvořilo základ aktu spásy. Je nezpochybnitelné, že toto procesí s Archou úmluvy proběhlo při zasvěcení Šalomounova chrámu Hospodinovu jménu. Jen těžko lze souhlasit, že by se tato tradice udržovala po celé období judské monarchie, neboť není sporu o tom, že velesvatyně, kde byla uložena Archa úmluvy, byla přístupná jen veleknězi, a to jen jednou za rok, jak bude popsáno dále. V oblasti Mezopotámie bylo potřeba lidem neustále připomínat přítomnost božstva a doplňovat to jeho prezentací v procesí. Zdali se dá s podobnou praxí počítat i v Jeruzalémě, je jen těžko doložitelné a vše zůstává otázkou spekulací.

11. Oslavy Nového roku v oblasti Kanaánu

I v oblasti Kanaánu (později Izraele a Judska) jsou předělem roku rovnodennosti, které oddělují období sucha od období dešťů neboli období setí a sklizně. Izraelité počátek Nového roku na podzim podle chthonické kosmologie zachovali i po příchodu do Kanaánu. Velikonoce a svátek stánků byl slaven ve stejném roce po vinobraní. Původ této tradice je až u Abraháma z chaldejského Uru, kde byla hlavní svatyně měsíčního boha Nannara.¹⁰² Využívání lunisolárního kalendáře je spojováno s biblickým exodem, který se měl podle tradice odehrát 15. nisanu. Na základě tohoto měl být nisan považován za první měsíc náboženského kalendáře. Civilní začátek nového roku ovšem stále probíhal na podzim. Když se Židé po návratu z Egypta usadili v Kanaánu, objevily se nové zemědělské svátky (např. Svátek stánků – Sukot).¹⁰³ Sukot byl slaven patnáctého dne měsíce tašrítu (tišri). Stánky buď připomínaly chýše, ve kterých Hebrejci přebývali, když byli ještě kočovníky, nebo příbytek samotného Boha, jenž před postavením Chrámu spočíval ve Stanu setkávání. Osmého dne od začátku svátku se konalo svaté shromáždění se zvláštními oběťmi. Z toho dne se vyvinula novoroční oslava, jejíž kořeny sahají do královské doby, ale plně se rozvinula v době babylónského exilu, nebo těsně po něm. Tato slavnost snad byla spojena s nastolením Hospodina jako krále, který ve slavnostním procesí přichází do Chrámu a ujímá se vlády. Slavnost doprovázelo dramatické ztvárnění Hospodinových spasitelských činů.¹⁰⁴ První písemný

¹⁰¹ PETERSEN, *The Royal God: Enthronement Festivals in Ancient Israel and Ugarit?*, s. 24–29.

¹⁰² HRUŠKA, *Kultovní život starého Sumeru*, s. 44.

¹⁰³ SOBOTKOVÁ, *Babylónské novoroční oslavy*, s. 39–41.

¹⁰⁴ ADOLF NOVOTNÝ, *Biblický slovník*, Praha: Kalich, 1992, s. 896.

náznak oslavy dosazení Hospodina na trůn máme doložen při vysvěcení Chrámu v Jeruzalémě.¹⁰⁵

Novoroční oslavy se postupem času překryly s jinými svátky, například s vinobráním, a už o nich nemáme více informací. Jóšijášova reforma vytvořením centrálního jeruzalémského kultu svátkům odebrala nezávislost a zemědělský charakter. Svátky se nově slavily jako připomenutí velkých náboženských událostí. Původně měly novoroční slavnosti zemědělský charakter pojící se s novým vegetačním cyklem, civilní Nový rok byl vytvořen až sekundárně. Zemědělský význam svátků se vytrácel, nastal přechod k období mýtických oslav a později byly vyjmuty i mýty a slavily se každoroční dějinné události – Hospodinovy skutky ve prospěch lidu.¹⁰⁶

T. Eskola Archu popisuje jako Boží trůn, který byl opravdovým znakem Jeho vlády. Hospodin byl králem bez žezla a koruny, ale s trůnem ve velesvatyni v Chrámu. Trůn symbolizoval Boží přítomnost a byl prostředkem k udržení styku mezi Bohem a lidmi, a proto byl centrem židovské bohoslužby. Během Dne smíření byl Bohu dán status opravdového krále Izraele, jenž byl v onom dni usmiřován veleknězem. Trůn se nacházel ve vyhrazené části, kam směl jen velekněz jednou za rok o Dni smíření. Oddělená místnost vyhrazená Hospodinu by se dala přirovnat k architektuře skutečného královského paláce. Pokud by vstoupila do velesvatyně nepovolaná osoba, podlehla by smrti. Přiblížení k Bohu podléhalo přísným Božím instrukcím. Velekněz o Dni smíření stříkal kozí krev na Archu a k Bohu se nesměl přiblížit bez patřičné oběti. Archa byla nejen obrazem trůnu, ale i stolicí milosrdenství. Tyto skutečnosti jsou založeny na podstatě teofanie, kdy byl kult prostředkem, jak komunikovat s Bohem jako králem Izraele. Trůn – Archa je mediátorem mezi Bohem a lidem (zastoupeným veleknězem) a zároveň metaforou pro sílu a milosrdenství.¹⁰⁷

V pozadí teokratické víry stojí snaha učinit z pozemského vládce zástupce vládce nebeského. Tento úřad zastávala davidovská dynastie, již si zvolil Bůh. Proto může být vztah mezi Bohem a králem nazván vztahem adoptivním. David byl jakýmsi Božím synem a jejich vztah byl založen na unikátním svazku. Přestože krále jako Božího syna, pozemského zástupce či přímo božstvo známe z okolních kultur, zde v Izraeli není král uctíván jako Bůh. Král z Davidova rodu obdržel „pouze“ autoritu od Hospodina, ale nejvyšší politickou i náboženskou autoritou zůstává sám Hospodin. Legi-

¹⁰⁵ 1 Kr 8,6; 8,10–11.

¹⁰⁶ СОВОТКОВА, *Babylonské novoroční oslavy*, s. 42–44.

¹⁰⁷ Král Šalomoun usedá na Hospodinův královský trůn. In: 1Pa 29,23.

timita krále z rodu Davida nebo mesiáše není dána jeho usednutím na vlastní trůn, nýbrž na trůn Boží.¹⁰⁸

12. Závěr

Otázka zajišťování blahobytu a prosperity je důležitá nejen pro existenci jedince či rodiny, ale promítá se do celé společnosti. Dostatek potravy a určité životní úrovně má za následek bující a vzkvétající civilizaci. Z pohledu člověka starověkého Předního východu není jiné možnosti než důvěřovat svému králi jako zástupci mezi lidem a bohy a je potřeba věřit samotným bohům. Když bude kult dobře spravován a zemědělské aktivity budou doplňovány správnými magickými rituály, budou přicházet deště, vzroste úroda, bude se dařit dobytku a národ bude prospívat, žít v míru a v naději na kvalitní budoucnost.

Zajišťování prosperity bylo jak v rukou krále, který například skrze posvátnou svatbu zajišťoval plodnost, tak v rukou jedince, který mohl skrze různé magické rituály ovlivňovat hospodářské úspěchy. K nejdůležitějším slavnostem, které měly zaručit požehnaný následující rok, patřily novoroční slavnosti. Ty poskytovaly prostor nejen pro připomenutí toho, kdo je bohem a že je stále přítomen, ale také byla znovu upevněna role krále a byl obnoven svazek mezi bohy a vládcem či lidem. V Judsku (Izraeli) tomu bylo podobně, jen role Hospodina jako svrchovaného vládce zastíňovala v některých aspektech krále. Král zde navíc neztělesňoval božstvo a neobjevovaly se rituály jako posvátný sňatek. Přesto se některé jiné kulturní prvky do rané židovské kultury dostaly bez větších problémů. Bezesporu se tak stalo u vybraných aspektů oslav Nového roku a zemědělských slavností spojených s úrodou.

Seznam zkratk:

SAA – State Archives of Assyria, Helsinky

SAAS – State Archives of Assyria Studies, Helsinky

RIMA – The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods

Literatura:

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona včetně deuterokanonických knih, Česká biblická společnost, Praha: Česká biblická společnost, 2005, 1290 s.

¹⁰⁸TIMO ESKOLA, *Messiah and the Throne*, WUNT II/142, Tübingen: Mohr Siebeck, 2001, s. 52–63.

- BLACK, JEREMY – GEORGE, ANDREW – POSTGATE, NICHOLAS, *A Concise Dictionary of Akkadian*, Weisbaden: Harrassowitz Verlag, 1999.
- COHEN, MARK E., *The Cultic Calendars of the Ancient Near East*, Bethesda, Maryland: CDL Press, 1993.
- DOHMEN, CHRISTOPH – STEMBERGER, GÜNTER, *Hermeneutika židovské Bible a Starého zákona*, Praha: Vyšehrad, 2007.
- ESKOLA, TIMO, *Messiah and the Throne*, WUNT II/142, Tübingen: Mohr Siebeck, 2001.
- GASTER, THEODOR H., „A Canaanite Ritual Drama: The Spring Festival at Ugarit“, *Journal of the American Oriental Society*, 1946, roč. 66, č. 1, s. 49–76.
- GELSTON, A., „A Note on יהוה מלך“, *Vetus Testamentum*, 1946, roč. 16, č. 4, s. 507–512.
- GOODENOUGH, ERWIN R., „Kingship in Early Israel“, *Journal of Biblical Literature*, 1929, roč. 48, č. 3/4, s. 169–205.
- GRAY, JOHN, „Canaanite Kingship in Theory and Practise“, *Vetus Testamentum*, 1952, roč. 2, č. 3, s. 193–220.
- GRAYSON, A. KIRK, *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia B. C.*, RIMA I. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 1987.
- HELLER, JAN, *Starověká náboženství: Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaanu*, Praha: Kalich, 1988.
- HOOKE, S. H., *The Origins of Early Semitic Ritual*, London: Oxford University Press, 1938.
- HRUŠKA, BLAHOŠLAV et al., *Mýty staré Mezopotámie*, Praha: Odeon, 1977.
- HRUŠKA, BLAHOŠLAV, *Kultovní život starého Sumeru*, Praha: Orientální ústav AV ČR, 1995.
- JACOBSEN, THORKILD, *The Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion*, New Haven; London: Yale University Press, 1976.
- LAPINKIVI, PIIRJO, *The Sumerian Sacred Marriage: In the Light of Comparative Evidence*, SAAS XV, Helsinki: Helsinki University Press, 2004.
- LUTZ, H. F., „Kingship in Babylonia, Assyria, and Egypt“, *American Anthropologist*, 1924, roč. 26, č. 4, s. 435–453.
- MOULIS, DAVID RAFAEL, *Mesianismus v židovství a raném křesťanství*, bakalářská práce, Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta filozofická, Katedra antropologických a historických věd, Centrum blízkovýchodních studií, Plzeň 2008, 86 s.
- NOVÁKOVÁ, NEA – PECHA, LUKÁŠ – RAHMAN, FURAT, *Dějiny Mezopotámie*, Praha: Karolinum, 1998.
- NOVOTNÝ, ADOLF, *Biblický slovník*, Praha: Kalich, 1992.

- PARPOLA, SIMO, „The Assyrian Tree of Life: Tracing the Origins of Jewish Monotheism and Greek Philosophy“, *Journal of Near Eastern Studies*, 1993, roč. 52, č. 3, s. 161–208.
- PEČÍRKOVÁ, JANA, *Stavební nápisy Sargona II. a Sinacheriba*, kandidátská práce, Univerzita Karlova, Praha 1969.
- PETERSEN, ALLAN ROSENGREN, *The Royal God: Enthronement Festivals in Ancient Israel and Ugarit?*, Sheffield: Sheffield Academic Press, 1998.
- PORTER, BARBARA NEVLING, „Sacred Trees, Date Palms, and the Royal Persona of Ashurnasirpal II.“, *Journal of Near Eastern Studies*, 1993, roč. 52, č. 2, s. 129–139.
- PROSECKÝ, JIŘÍ, *Královské knihy staré Mezopotámie*, Praha: Orientální ústav AV ČR, 1995.
- PROSECKÝ, JIŘÍ et al., *Encyklopedie starověkého Předního východu*, Praha: Libri, 1999.
- PROSECKÝ, JIŘÍ et al., *Encyklopedie mytologie starověkého Předního východu*, Praha: Libri, 2003.
- REISMAN, DANIEL, „Iddin-Dagan’s Sacred Marriage Hymn“, *Journal of Cuneiform Studies*, 1973, roč. 25, č. 4, s. 185–202.
- RINGGREN, HELMER, *The Messiah in the Old Testament*, London: SCM Press, 1956.
- SCHMIDT, NATHANIEL, „The Origin of Jewish Eschatology“, *Journal of Biblical Literature*, 1922, roč. 41, č. 1/2, s. 102–114.
- SOBOTKOVÁ, VERONIKA, *Babylonské novoroční oslavy*, bakalářská práce, Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta humanitních studií, Katedra sociální a kulturní antropologie, Plzeň 2003, 52 s.
- SOBOTKOVÁ, VERONIKA, *Nový rok ve starověké Mezopotámii a Egyptě*, diplomová práce, Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta filozofická, Centrum blízkovýchodních studií, Plzeň 2005, 98 s.
- SOBOTKOVÁ, VERONIKA, „Novoroční slavnosti akítu – historie a antropologické interpretace“, in: PECHA, LUKÁŠ (ed.), *Orientalia Antiqua Nova VIII*, Plzeň: ADELA, 2008, s. 341–350.
- STEHLÍK, ONDŘEJ, *Ugaritské náboženské texty*, [s. l.]: Vyšehrad, 2003.
- TYDLITÁTOVÁ, VĚRA, *Stromy ve starozákonní tradici*, Středokluky: Zdeněk Susa, 2008.
- WRIGHT, G. R. H., „Dumuzi at the Court of David“, *Numen*, 1981, roč. 28, č. 1, s. 54–63.

Internetové zdroje:

- SAA I,134 – Blessings and Rituals,
<http://oracc.museum.upenn.edu/cgi-bin/oracc>, 12. 9. 2010.
- SAA III,11 – Assurbanipal's Coronation Hymn,
<http://oracc.museum.upenn.edu/cgi-bin/oracc>, 12. 9. 2010.
- SAA IX,207 – The Perfect Likeness of the God,
<http://oracc.museum.upenn.edu/cgi-bin/oracc>, 16. 9. 2010.
- SAA XIII,56 – Offerings for the King and his Family,
<http://oracc.museum.upenn.edu/cgi-bin/oracc>, 16. 9. 2010.
- SAA XVII,32 – Babylonians Rejoicing and Praying for the King,
<http://oracc.museum.upenn.edu/cgi-bin/oracc>, 16. 9. 2010.
- SAA X,185 – The Promotion of Assurbanipal,
<http://oracc.museum.upenn.edu/cgi-bin/oracc>, 16. 9. 2010.
- SUMERISCHER ZETTELKASTEN,
<http://www.assyriologie.uni-muenchen.de/forschung/sumglossar/index.html>, 12. 1. 2011.